

УДК 37.013:37(092)

Г.П. Васянович,
доктор педагогічних наук, професор
(Львівський науково-практичний центр ІПППО АПН України)

ЙОГАН-ГЕНРІХ ПЕСТАЛОЦЦІ ПРО МОРАЛЬНО-ПРАВОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА

Розкривається зміст поглядів видатного швейцарського педагога-гуманіста Й.-Г. Песталоцці на проблему морально-правової відповідальності у її зв'язку із професійною діяльністю учителя.

Сучасний стан розвитку суспільства вимагає від педагога високого рівня професійної компетентності, відповідальності. Закон України "Про вищу освіту" зобов'язує педагогічних та науково-педагогічних працівників постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію, забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності [1:40-41]. Вочевидь, що рівень професійної майстерності, відповідальності учителя не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави.

Загальному теоретичному осмисленню педагогічних ідей вченого приділили увагу Й. Гербарт, А. Дістервег, К. Ушинський, П. Каптерев, Я. Абрамов, П. Блонський, С. Шацький, Н. Крупська, А. Макаренко, О. Сухомлинський, С. Сірополко, В. Кларін та ін. Однак, що стосується окресленої нами проблеми, то вона залишається ще мало дослідженою. Тому метою цієї статті є визначення й висвітлення провідних положень Й. - Г. Песталоцці щодо сутності, змісту, ролі морально-правової відповідальності у професійній діяльності педагога. Видатний педагог-гуманіст зазначав, по-перше, що на державі лежить вина за низький рівень відповідальності педагога. Неправова держава не здатна забезпечити належний рівень морально-правової відповідальності й тим самим спотворює людство, поширює зло в цілому світі. Руйнація суспільства і особистості очевидна. "...Яскраво горить страшний вівтар суспільної зіпсованості людства, а священне полум'я духовного життя погасло до останньої іскри", – з сумом констатував Й.-Г. Песталоцці [2, Т. 2:145].

За умов несвободи педагог зазнає всіляких матеріальних і духовних знущань, а його відповідальність носить суто формальний характер. Саме так Песталоцці оцінював власний стан перебування у школі м. Бургдорф на посаді її керівника. Він писав: "Тут панував шкільний порядок, видимість відповідальності, деяка доля педантизму і зарозумілості. Все це було мені чуже, ніколи не терпів я нічого подібного; проте я добивався своєї мети, і мені довелося все це терпіти" [3, Т. 1: 78]. Лише в умовах свободи, наголошував Песталоцці, педагог здатний виконувати свої професійні обов'язки не формально, а творчо.

По-друге, морально-правова відповідальність за те, що при владі знаходяться "інтелектуально розвинуті дурусівити", егоїсти, безсердечні хижакі, "розумні осли" [4, Т. 1: 223-225], певною мірою покладається на односторонність навчання і виховання, вважав мислитель. Все це недоліки професійної діяльності педагога, перекосів у сфері морального, інтелектуального і фізичного виховання.

"Як в одиничних виявах, так і в цілому, світ наповнений такими хижакіми, у самому державному устрої не міститься ніякої противаги проти них. Будь-який лад, що спирається на одностороннє застосування сили, не містить у собі самому ніякої противаги проти зловживань силою. Сила за самою своєю природою одвічно протистоїть праву" [5, Т. 1: 226].

На думку мислителя-гуманіста, саме педагог покликаний врятувати людство від морально-правового дикунства, зберегти людяність у людині. Педагог повинен виховати таку людину, яка б не була духовною калікою, не захоплювалася земною користю, а пам'ятала би про відповідальність перед Богом, людьми, власною совістю. Що ж цьому заважає? – запитував Й.-Г. Песталоцці. У "Пам'ятній записці про семінарію у Кантоні Во" він односторонньо відповів, що такими перешкодами на шляху гармонії і гуманізації навчання та особистості є: 1) недосконалий метод; 2) убогі засоби; 3) невідповідний вчитель [6, Т. 2: 164].

Песталоцці невтомно розробляв власний метод, провідною ідеєю якого є ідея "розвиваючого навчання і виховання", діалектично пов'язана з "елементарною освітою". За оцінкою К.Д. Ушинського, ця ідея є великим відкриттям Песталоцці, відкриттям, яке "...принесло і приносить людству більше користі, ніж відкриття Америки" [7, Т. 3: 95].

"Елементарна освіта" Песталоцці, в ході якої і здійснюється вищезгадане навчання, – це освіта з допомогою "елементів", вихідних, відправних моментів людського пізнання, що володіють конструктивною і формуючою силою.

Фундаментальним поняттям методу Песталоцці є також поняття *споглядання*. Він неодноразово підкреслював, що будь-яке пізнання повинно починатися зі споглядання і мати можливість повертатися до нього. Згідно з Песталоцці, споглядання – активне, творче сприйняття світу з виробленням власного ставлення до сприйнятого. Споглядання у розумінні Песталоцці близьке до лейбніцівського розуміння інтуїції – однієї з форм інтелекту. І все-таки Песталоцці не йде за Лейбніцем сліпо і буквально. Він близький до Б. Спінози, І.В. Гете, І.Г. Фіхте. Песталоцці в розумінні споглядання частково вносить кантівський елемент: воно – необхідний момент творчості; споглядання поєднується з поняттям, із діяльністю продуктивної здібності уявлення. Це цілком по-новому ставило проблему наочного навчання. У постаті Песталоцці воно знайшло глибоко психологічне обґрунтування і стало абсолютною основою будь-якого пізнання.

Знайдені ним "найпростіші складові елементи людського знання" розкривали резерви інтелектуального розвитку, були прямим шляхом до розумової самостійності. Вивчення наукових праць свідчить, що деякі сучасники Песталоцці звинувачували його у тому, що буцімто його "метод" не дає можливості розвинути визначні здібності дитини, і що з його закладів ніколи не вийдуть Ньютони та Рафаелі. Педагог-демократ рішуче відповідає

на це звинувачення таким чином: справді, метод не може перетворити на геніїв людей, яким природа не дала відповідних задатків. Але метод, без сумніву, здатний розвинути закладені природою сили, він точно і впевнено доведе до такого рівня, коли дитина сама зможе вільно і впевнено усвідомити, що в ній закладено. Песталоцці підкреслював, що основним завданням його закладів є не стільки формування геніальних особистостей, скільки розвиток природних сил і здібностей кожної дитини.

Педагог шукав і знаходив "елементи" і в сфері не лише пізнання, але й праці, моральності. У будь-якому фізичному, зокрема трудовому, русі він розрізняв "найпростіше": вдарити, кинути і т. ін. На цій основі він сподівався створити "азбуку" вмінь, подібну до "азбуки" споглядання. І в політехнічному навчанні він передбачав вияв "елементів", не формально-загальних до будь-яких видів промисловості, виробництва, ремесла, а конкретно-загальних, тобто сутнісних і одночасно реально існуючих початків будь-якої техніки, будь-якого промислового виробництва.

Проте, наскільки значних результатів педагог-гуманіст очікував від застосування "методу елементарного навчання" в сенсі підготовки дітей до праці у сучасній йому промисловості, свідчить лист від 7 березня 1807 р. до відомого американського вченого і педагога В. Маклюра, у якому він писав, що його найбільше цікавить ідея елементарної підготовки для індустрії. Песталоцці був глибоко переконаний, що розвиток цієї ідеї розкриє можливості народу постійно удосконалювати засоби досягнення економічної незалежності. Розумове елементарне виховання й елементарний розвиток загальнотрудових умінь, навичок за самою їх сутністю глибоко пов'язані з елементарним вихованням для індустрії. Сила, властива індустрії, у тісній єдності зі всім елементарним вихованням у цілому зможе стати більш людською силою.

Таким чином, Песталоцці вчив думати і працювати, а не лише працювати; працювати і думати, а не тільки думати. Без цього неможливе цілісне і системне, безперервне збагачення свідомості учня – майбутнього громадянина.

Наголошуючи на різнобічності й гармонійності виховання, Песталоцці все-таки віддавав пріоритет моральному вихованню, моральному спілкуванню. Вихідним і конструктивним "елементом" морального спілкування є перший контакт дитини з матір'ю.

Але не менша роль у вихованні моральної цнотливості, людської краси належить педагогу. Педагог повинен бути мільйонером моральності, розуму і фізичної сили. Він повинен щиро любити дітей, відчувати себе ніби їх батьком і вважати, що все необхідне для їх виховання і розвитку – це справа його совісті і відповідальності.

Крім любові до дітей, мислитель високо цінує в особистості учителя такі якості, як спритність, життєрадісність, безпосередність, скромність, моральну чистоту. Саме ці якості вчителя, на думку Песталоцці, здатні допомогти йому завоювати симпатії дітей, увійти з ними в тісне спілкування, користуватися з їх боку заслуженою любов'ю і повагою. Діяльність вихователя він розглядає як діяльність творчу і рішуче заперечує застосування в ній рутинних і одноманітних прийомів. До відповідальної справи формування людини, за словами Песталоцці, не повинні бути допущені "ремесники виховання". Співробітники Івердонського університету згадували, що Песталоцці часом гірко іронізував над тими горе-вчителями, які вміли вимовляти гіркі фрази про виховання, а насправді не були здатні урізноманітнювати прийоми своєї роботи, виявити в ній якусь оригінальність і винахідливість. Він називав таких учителів "порожніми людьми", "пустомелями".

Упродовж усієї своєї довголітньої педагогічної діяльності Песталоцці був справжнім майстром виховання. У "Листі другу про перебування у Станці" він пише про те, що цілодобово знаходився серед дітей і навіть спав з ними в одному приміщенні: "Моя рука лежала в їх руці, мої очі дивились у їх очі. Мої сльози текли разом з їх сльозами, і моя посмішка супроводжувала їх посмішку" [8, Т. 2: 54]. Із сумом він сповіщає, що інколи йому доводилося вдаватися до легких тілесних покарань, адже діти надзвичайно розпущені і розбещені. Проте це було, по-перше, у крайніх випадках, по-друге, при тій абсолютній довірі, яка склалося між ним і учнями, покарання оцінювались самими учнями як справедливі й легко забувались. І тут великий педагог висловлював думку про те, що вчитель несе безпосередню морально-правову відповідальність за впровадження у своїй педагогічній практиці покарань і заохочень.

Песталоцці підкреслював, що дуже важливо, хто карає: одна справа – вчитель, що не пов'язаний міцними вузами з учнями, й інше – вчитель як батько. Крім того, надзвичайно важливо, щоб покарання було пов'язане з конкретним проступком. Якщо ж цього немає, то покарання як засіб виховання втрачає будь-який сенс.

Слід зазначити, що в ідеальному варіанті великий педагог-гуманіст виступав як проти покарань, так і проти заохочень. Тут він розходиться не лише з Я.А. Коменським, але і з багатьма іншими педагогами-попередниками. Песталоцці вважав, що різноманітні нагороди, відзнаки (медалі, похвальні листи), псують моральну свідомість учня, породжують марнославство, погорду тощо. Людська природа достатньо досконала для того, щоб гармонійно розвивати розум і серце без цих сумнівних засобів: покарання і заохочення.

Відповідальний педагог доводить до моральної досконалості людину своєю глибокою довірою, пізнанням її душі, умінням розкрити її природні задатки, справедливістю, самовідданістю своїй професії, гуманізмом дій і стосунків. Відповідальний педагог завжди буде проти удаваної культури, маскарадних революцій і перебудов в освіті, проти однобічності у навчанні і вихованні особистості.

Таким чином, педагогічна спадщина Й.-Г. Песталоцці надзвичайно багата гуманістичними ідеями, які своєрідно відображаються у проблемі формування морально-правової відповідальності педагога. Актуальність і спорідненість його ідей із сучасними підходами очевидна. В сучасній педагогіці, психології, філософії ідеї Песталоцці отримали наукову інтерпретацію у працях А.Н. Леонтьєва, С.В. Ільєнкова, В.О. Сухомлинського, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, Ш. Амонашвілі, І.А. Зязюна, С.У. Гончаренко та багатьох інших.

Проте подальшого вивчення, на наш погляд, заслуговують питання, пов'язані із перспективним і ретроспективним аспектами морально-правової відповідальності педагога; визначення мотиваційних чинників у формуванні педагогічної майстерності і відповідальності майбутнього вчителя; визначення критеріїв морально-правової відповідальності учителя на основі теоретичних положень видатного педагога – Й.-Г. Песталоцці.

1. Закон України "Про вищу освіту" // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 1. – С. 9-51.
2. Песталоцци И.Г. Взгляды, опыты и средства, содействующие успеху природосообразного метода воспитания // Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 2 / Под ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – С. 94-163.
3. Песталоцци И.Г. Как Гертруда учит своих детей. Попытка дать матерям наставление, как самим обучать своих детей // Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 1 / Под ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – С. 61-212.
4. Песталоцци И.Г. Памятная записка парижским друзьям о сущности и цели метода // Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 1 / Под ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – С. 213-242.
5. Там само. - С. 226.
6. Песталоцци И.Г. Памятная записка о семинарии в Кантоне ВО // Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 2 / Под ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – С. 164-207.
7. Ушинский К.Д. Педагогическая поездка по Швейцарии // Ушинский К.Д. Собр. соч. В 11 т. Т. 3. – М. – Л-д, Изд-во АПН РСФСР, 1948. – с. 87-252.
8. Песталоцци И.Г. Письмо другу о пребывании в Станце // Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 2 / Под ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – С. 49-73.

Матеріал надійшов до редакції 23.09.03 р.

Васянович Г.П. Йоган-Генріх Песталоцци о морально-правовой ответственности педагога.

В статье раскрывается содержание взглядов выдающегося швейцарского педагога-гуманиста Й.-Г. Песталоцци на проблему нравственно-правовой ответственности и ее связи с профессиональной деятельностью учителя.

Vasyanovych G.P. Pestalozzi on moral and legal responsibility of the pedagogue.

The author presents views of the prominent Swiss pedagogue Pestalozzi on moral and legal responsibility and its connection with professional activity of a teacher.